

el-AYN

(bk. KİTÂBÜ'L-AYN).

AYN

(ع)

Arap alfabesinin
on sekizinci harfi.

Kuzey Sâmilîleri'nin icat ettikleri ilk alfabe sistemlerinde küçük bir daire şeklinde gösterilmesinden dolayı, Sâmi dillerde "delik, göz" anlamına gelen *ayn* kelimesiyle adlandırılmıştır. Türkçe'de aynın şeklinde telaffuz edilir. Tam adı gramerde *el-aynü'l-mühmele* (noktasız ayn) ve ebced tertibine göre *aynü sa'festir*. Gırtlak harflerinden (hurûfû'l-halk, hurûfû'l-hancere, pharyngal) olup boğazın ikinci mahreç bölgesini teşkil eden yutaktan (evsatû'l-halk, bül'üm, pharynx), birbirlerine dokunacak derecede yaklaştırılan ses tellerine "mizmar darbesi vurmak", yani boğazdan gıcık giderir gibi âni ve güçlü nefes vermek suretiyle çıkartılan sert ve çatlak bir sese sahiptir. Klasik Arap dilcilerinin bazıları bu harfi, çıkışındaki şiddetli hale göre "el-hurûfû'l-mechûre"den (kuvvetli telaffuz edilen harfler), bazıları sona erişindeki, patlamalı gırtlak sesi (laryngal plosiv) hemzeninki gibi kesik olmayan sürekli halinden dolayı "el-hurûfû'r-rihve"den (yumuşak harfler), bazıları da bu ikisinin ortası olan "el-hurûfû'l-beyniyye"den (ara harfler) saymışlardır. Bugünün ses bilimi uzmanları ise bu harfi "sızıncı-sürtünücü boğaz sesi" (pharyngal fricativ) terimiyle tanımlamaktadırlar. Ayn, bir tür *a* sesi vermesine rağmen sessiz harftir ve dilciler tarafından hançere sâmiti (pharyngal consonant) kabul edilmektedir. Nitekim mahreç itibarıyla bu harfe en yakın harf *hâ*dır (ح) ve sükûn halinde ayn gibi telaffuz edilip Akkadca, Ârâmîce, İbrânîce başta olmak üzere bütün Sâmi dillerde ve Arapça'nın çeşitli lehçelerinde kolaylıkla ayna dönüşür ve meselâ *Hasan* (حسن), *hattâ* (حتى), *el-bâha* (الباحة), *el-harâ* (الحري) gibi kelimeler *ʿAsan* (عسن), *ʿattâ* (عتى), *el-bâ'a* (الباعة) ve *el-ʿarâ* (العريا) halini alır (Onat, I, 104, cetvel 5; Küçükkalay, s. 177). Bundan başka ayn *hemze* ile de değişkenlik gösterir ve *enne* (أن), *emân* (أمان), *el-âr* (الأر), *el-as* (الأس) gibi kelimeler *ʿanne* (عن), *ʿamân* (عمان), *el-ʿâr* (العار) ve *el-ʿas* (العص) olur (Onat, I, 100, cetvel 1; Küçükkalay, s. 177).

Ses ve mahreç yönünden birbirine çok yakın olan ayn ile *hânın* öncelik dereceleri hususunda Arap dilcileri arasında ihtilâf bulunmaktadır. Harfleri mahreçlerine göre tertip eden Halîl, aynı en temiz boğaz harfi sayarak ona öncelik vermiş ve meşhur lügatına ilk harfi ayn olan kelimelerle başlayıp adını da *Kitâbü'l-ʿAyn* koymuştur. Ancak Halîl'in bu adlandırmada, aynın asıl kelime anlamı olan "göz; göze, kaynak" da dikkate almış ve ondan kinaye olarak eserine bu adı vermiş olması muhtemeldir. Halîl'den sonra gelen bazı dilciler de aynı yolu takip etmişler, fakat yanlış bir görüşle aynın *hemze* ve *hâya* dönüştüğünü sanıp bu harfleri birinci planda tutmuşlardır. Aslında söz konusu harfler arasındaki değişkenlikte durum bunun tersidir ve *hemze* ile *hâ*, ayna dönüşmektedir. Öte yandan "el-aynü'l-mühmele" adının da gösterdiği gibi ayn, şekil yönünden aralarında yalnız bir nokta farkı bulunan *gayın*la da (el-aynü'l-mu'ceme) büyük bir yakınlığa sahiptir. Sâmi diller arasında yalnız Arapça ile Eski Arapça'yı teşkil eden Sabaî, Minaî, Katabanî, Hadramî ve Evsanî dillerinde bulunan *gayın* bir sızıncı - sürtünücü damak fonemidir (velar fricativ) ve hançerenin yumuşak damak (edne'l-halk, postvelar) kısmından çıkarılan *gayın*, dilciler tarafından çoğunlukla kabul edildiğine göre, müstakil bir harf olmayıp genel Sâmi fonemi aynın yalnız Arabî dillerde aldığı yeni bir şekildir. Bu sebeple aynın diğer Sâmi diller ile Arapça arasında *gayına* dönüşmesi (İbr., Sütr., Hbş. *ʿrb* / Ar. *grb* | غرب | "batmak"; İbr. *ʿelem* / Ar. *gulâm* | غلام | "erkek çocuk"; İbr. *ʿAzza* / Ar. *Gazze* | عزة |) gibi (Moscato, s. 39-40), Arapça'nın lehçeleri içinde de en fazla *gayına* dönüştüğü görülür; meselâ; *es-sak* (الصق) > *es-sakg* (الصقغ), *el-ʿasak* (العسق) > *el-gasak* (الفسق), *el-ʿales* (العلس) > *el-gales* (الفلس), *el-ʿavhak* (الووق) > *el-gavhak* (الفوق), *el-vüʿâ* (الوعا) > *el-vügâ* (الوغا) gibi (Onat, I, 123, cetvel 27).

Ebced hesabındaki sayı değeri yetmiş olan ayn, Arap gramerinde kelimelerin kök harflerini belirtmek için kullanılan *aynü'l-fi'l* adını alır. Aruz ilminde de *şîr* vezinlerini teşkil eden tef'ilelerin üç aslı harfinin ikincisi yine aynla gösterilir ve ayrıca ayn *şîr*lerde mısraı belirlemek için de kullanılır. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerim'deki vakfları gösteren işaretler

arasında yer alır ve özellikle Türk hat-tatlarının yazdığı mushaflarda, uzun sûrelerin namazlarda rûkûa gidilebilecek en uygun yerlerini belli eder (bk. AŞR-ı ŞERİF; VAKF ve İBTİDÂ). Bunların dışında astronomide "içtima" (kavuşum) ve "terbî" (dördün) terimleri yerine rumuz olarak kullanılır.

Ayn sesi Sâmi dillere mahsustur. Bu sebeple Osmanlı ve Fars alfabelerinin yirmi birinci, Urduca alfabesinin de otuz dördüncü harfi olmasına rağmen bu alfabeleri kullanan dillerin kendi kelimelerinde bulunmaz, yalnız Arapça'dan geçen ve bunlardan türetilen kelimelerde kullanılır. Ancak ayn, Sâmi aileden olmayan bu dillerde yazımda kullanılmakla beraber konuşma sırasında telaffuz edilmez. Aynın yeni Türk harfleriyle yazılışı ise bu sesin kelime bünyesindeki yerine göre değişmektedir. a) Başta telaffuz edilmez ve herhangi bir işaretlerle gösterilmez, ondan sonra gelen ünlü bu sesi karşılar: aba < ʿabâ, Ömer, Osman, abd, işret gibi. b) Kelime içindeki durumu bazı farklılıklar gösterir. Şöyle ki: Hece sonunda bulunan aynlar kendinden önceki ünlüyü uzattığı halde yazıda genellikle gösterilmez: ilân < iʿlân, yani < yaʿni gibi; bazı kelimelerde ünlünün üzerine uzatma işareti (˘) konur: mâkul < maʿkul, mâsum < maʿsum, lânet < laʿnet gibi. Terim niteliği taşıyan veya kullanılışı yaygınlaşmamış olan kelimelerde ise kesme işaretiyle gösterilir: iʿcâz, iʿlâ, iʿzâz gibi. Kelime içinde hece başında bulunan aynlar da işaretlerle gösterilir: anʿane, enʿam, izʿan gibi; ancak yaygın olan kelimelerde ve iki ünlü arasında kalınca gösterilmez: cuma < cumʿa, mesut < mesʿud, sanât < sanʿat; saat < sâʿat, bedîa < bedîʿa, biat < bîʿat, cemaat < cemâʿat gibi. Tek heceli kelimelerde ortadaki ayn genellikle kendinden önceki ünlüyü çift okutur: şîir < şîʿr, vaaz < vaʿz, vaad < vaʿd, fiil < fiʿl gibi. Yaygın olarak kullanılmayan bazı kelimelerde ise yine işaretlerle gösterilir: naʿt, baʿs, kaʿr gibi. c) Kelime sonundaki aynlar yazıda genellikle gösterilmez: camî < câmiʿ, bayi < bâyiʿ, zayı < zâyîʿ, mısra < mısraʿ, menba < menbaʿ gibi. Ancak Türkçe'de yerleşmiş bazı kelimelerde bu ses işaretlerle gösterilir: mecmaʿ, murassaʿ, murakkaʿ gibi.

Türkçe imlâda ayn harfi için yanlış olarak "spiritus lenis" (ʿ) kullanılmakta ise de bu sesin transkripsiyon alfabesine

uygun olarak "spiritus asper" (') işaretiyle gösterilmesi daha uygundur.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "ayn" md.; Tâcû'l-'arûs, "ayn" md.; J. W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul 1890, s. 1274, 1332-1333; Steingass, *Dictionary*, s. 828, 877; *Kâmûs-ı Türkî*, II, 920; Naim Hâzım Onat, *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu*, İstanbul 1944, I, 99-139; Necip Üçok, *Genel Fonetik*, İstanbul 1951, s. 25; Ahmed Ateş v.dğr., *Arapça Dil Bilgisi*, İstanbul 1964, I, 9; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî: neş'etühû ve te'tavvuru*, Kahire 1968, I, 219-220; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, Konya 1969, s. 177; S. Moscati, *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, Wiesbaden 1980, s. 38-43; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, İstanbul 1984, s. 222, 298; G. Weil, "Ayn", *İA*, II, 68; A. Schaade, "Gayn", *İA*, IV, 727; Z. A. Ezhar, "Ayn", *UDMİ*, XII, 637-638; H. Fleisch, "Ghayn", *EI*² (İng.), II, 1026-1027; a.mlf., "Hu-rûf al-Hidjâ", *EI*² (İng.), II, 596-600.

HULÛSİ KILIÇ

AYN

(العين)

**Kelâm, felsefe ve tasavvufu
değişik anlamlarda kullanılan
bir terim.**

Sözlükte "göz; su kaynağı; çeşme; bir şeyin kendisi, zâtı ve aslı" gibi mânalara gelir. Çoğulu **uyûn**, **a'yûn** ve **a'yân**dır. Kur'an-ı Kerim ve hadis metinlerinde hem çoğul hem de tekil olarak çeşitli sözlük anlamlarında kullanılmıştır (bk. M. F. Abdülbâkî, "ayn"; Wensinck, "ayn" md.leri).

□ **KELÂM.** Boşlukta kendi başına yer tutan mümkün varlık veya cevher.

Abdullah b. Mukaffa'nın, Aristo'nun *Kategoriler*'indeki **cevheri** (ousia) Arapça'ya **ayn** kelimesiyle tercüme etmesinden sonra (Hârizmî, s. 86) bu terim ilk devir kelâmcıları tarafından kullanılmaya başlanmış, âlem telakkilerinin sistemleşmesi ve felsefe kültürünün gelişmesiyle de onun yerine daha çok, "maddenin bölünemeyen en küçük parçası" mânasını ifade eden **cüz'-i lâ yetecezza** (atom) ve **cevher-i ferd** terimleri kullanılır olmuştur.

Kelâm ilminde bir cismin renk, şekil, tat, sertlik, yumuşaklık gibi fizikî nitelikleri onun arazları, bunları taşıyan maddesi de aynı kabul edilmiş; aynlar (a'yân) âlemin yaratılmışlığını ve Allah'ın varlığı

ğını ispat etmek için önemli bir hareket noktası olarak alınmıştır. Dirâr b. Amr, Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr ve Nazzâm dışındaki bütün kelâmcılara göre âlemin aslı unsurunu a'yân teşkil eder. Karşı görüşü benimseyenler ise onun birleşik arazlardan meydana geldiğini kabul ederler. Arazlardan soyutlanmış olarak düşünülen aynlar gözle idrak edilemez ve kelâmcıların çoğuna göre hâdis olan arazlardan ayrı olarak bulunamaz. Bu sebeple onların da hâdis olması gerekir. Mâtürîdî aynların güzelliği - çirkinlik, büyüklük - küçüklük, iyilik - kötülük, aydınlık - karanlık gibi zıtlıklara konu teşkil etmesini hâdis olduklarının delili sayar. Zira bu vasıflar onlarda sonradan meydana gelmekte ve nihayet yok olmaktadır. Ayrıca o, aynların hâdis olduklarını, duyuların idrak sınırları içinde kalmaları ve başkasına muhtaç olmalarıyla da ispat etmeye çalışır. Mâtürîdî'ye göre eğer aynlar kadim olsaydı ihata edilememeleri ve başkasına muhtaç olmaları gerekirdi (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 11-12). Kâdî Abdülcebbar ise aynların yaratılmışlığını şu şekilde ispata çalışır: Aynlar kadim olsaydı hâdislerden yani arazlardan önce bulunmaları gerekirdi. Halbuki aynlar arazlardan ayrılmaz, o halde onlar da arazlar gibi hâdistir (*Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 114). Kelâmcılara göre bütün aynlar birbirinin benzeridir (mütemâsil); yani aynların tabiat ve mahiyetleri birdir. Bununla beraber her ayn arazlarına bağlı olarak ayrı bir ferdiyette (mütemâyiz) sahiptir. Yine de aynların teşkil ettiği cisimlerin birbirine dönüşebilmesi, aslı unsurlarının bir olduğunu gösterir (Bağdâdî, s. 52-54). Aynların, mahiyetleri bir olmasına rağmen farklı cisimler meydana getirmeleri, onlara Allah tarafından muhtelif arazların tahsis edilmesiyle mümkün olmaktadır. Aynların hiçbirisi diğerine kendiliğinden tesir icra edemeyeceği gibi yapılan bir tesiri kendiliğinden kabul edecek bir tabiat da sahip değildir. Bir araya gelmeleri, ilişki kurmaları ve muhtelif varlıkların teşekkülüne yol açmaları, ancak Allah'ın emrine boyun eğmeleriyle gerçekleşebilir (Elmalılı, IV, 2969). Kelâmcıların a'yân anlayışı sadece âleme mahsus olup Allah'ın zâtına şâmil değildir.

Ayn, Kur'an'da (bk. el-Mü'minûn 23/27) ve bazı hadislerde Allah'a atfedilen haberî sıfatlardan biri olup Selefîyye'ye göre "mahiyeti bilinmeyen bir göz", kelâmcılara göre ise "görmek, gözetmek

ve korumak" mânasına gelir (daha geniş bilgi için bk. SIFAT).

Felsefede ayn, kendini varlıkta tutan (mukavvim), mevcudiyetini sürdürebilmek için bir konuya (mahal) muhtaç olmayan varlık anlamında kullanılmıştır. İslâm filozoflarına göre aynların mahiyeti yaratılmış değildir, sadece Allah tarafından **sudûr*** veya **feyz*** yoluyla mevcut kılınmış olup bu mânadaki yaratmanın bir başlangıcı yoktur. Farklı cisimlerin oluşması bu cisimleri meydana getiren aynların farklı şekillere (sûret-i nev'iyye) sahip olmalarındandır. Onlara göre a'yân ve a'râz nazariyesi Allah'ın zâtı ve sıfatlarını içine alır.

Ayn, felsefede zihni (mücerred) varlığın mukabili olarak "duyularla idrak edilen hâricî (müşahhas) varlık" mânasında da kullanılır. Meselâ insan, ağaç, taş aynî; iyilik, kötülük, adalet ve zulüm zihni varlıklardır. Aynî varlık duyularla idrak edildiği veya başlı başına varlığını sürdürebildiği için bu adı almıştır. Ayn bir de **gayrın** zıddı mânasında kullanılır ki bununla varlığın kendisi kastedilir (aynların mahiyeti ve özelliklerine dair geniş bilgi için bk. CEVHER; CİSİM).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ayn" md.; Lisânü'l-'Arab, "ayn" md.; *et-Ta'rifât*, "ayân" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "ayn" md.; Wensinck, *Mu'cem*, "ayn" md.; M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "ayn" md.; İbrâhîm Medkûr, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, "ayn" md.; Cemîl Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, "ayn" md.; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihü'l-'ulûm*, Kahire 1342, s. 86; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 11-12; İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadîs* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Halep 1402/1982, s. 99-101; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 114; Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, s. 52-54; Sâbûnî, *el-Bidâye*, s. 19-20; İbnü'l-Cevzi, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 443-444; Tef-tâzânî, *Şerhu'l-'Akâ'id*, s. 14-15; Şa'rânî, *el-Yevâkit ve'l-cevâhir*, Kahire 1378/1959, I, 37; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Bulak 1281, s. 258; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2969; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 237; a.mlf., "Âlem", "Ârâz", "A'yân", *İA*, I, 262, 471, 650; T. J. de Boer, "Ayn", *İA*, II, 68-69; Van Den Bergh, "Ayn", *EI*² (İng.), I, 784-785.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

□ **TASAVVUF.** Bütün varlıkların kendisinden zuhur ettiği Allah'ın zâtı; her şeyi Allah'ta ve Allah'tan görme hali.

Ayn "kendisinden eşyanın zuhur ettiği şeyin zâtı yani Allah, Allah'ın tecellilerini temaşa, her şeyi Allah'ta ve Allah'tan görme hali, eşyanın varlık sahnesine çıkmadan önce Allah'ın ilmindeki sûretleri" (bk. A'YÂN-ı SÂBİTE) gibi çeşitli mânalara gelir. Ayrıca bazı kelimelerle